

*Дарина Андросова-Байда, к. і. н.,
асистент кафедри українознавства
Дніпропетровського національного університету залізничного
транспорту ім. акад. В. І. Лазаряна*

«Образ історика»: генеалогія поняття

*«Минуле може бути реконструйоване
лише з допомогою уяви»
Рікьор П. Час і оповідь. – Т. 1.*

Місце, яке сьогодні займає категорія «образ» у царині гуманітарних наук, могло б стати гарною ілюстрацією до теорії П. Сорокіна про методологічні та термінологічні моди. Екстраординарне поширення цього конструкту в межах історичних, соціологічних, психологічних досліджень свідчить про неабияку його популярність та універсальність, що стало запорукою набуття поняттям «образ» статусу міждисциплінарного.

«Зручність» цього поняття для розробок у полі сучасних гуманітарних студій надзвичайна, оскільки на тлі втрати наукою ролі «речника об'єктивних істин», «образ» став тією чарівничою паличкою, яка дозволяє накинути на будь-який дослідницький продукт (незалежно від об'єкту та методологічної платформи дослідження) «серпанок суб'єктивності».

Вагомим фактором прискорення «суб'єктивації» історичного мислення став розвиток полі- та міждисциплінарних досліджень, які змусили артикулювати «гірку правду» історіописання: між «подією» та «історичним фактом» не можна ставити знаку рівності, оскільки «події відбуваються та – більш-менш адекватно – відображаються у документальних джерелах і пам'ятках»; факти ж – «конструюються в думці та/або в уяві» та «існують

лише у думці, мові чи дискурсі»¹. Особливістю творчого мислення (одним з різновидів якого виступає мислення наукове) є його аналогова природа, сутність якої Ю. Лотман розкриває через операційні можливості маніпулювання об'єктами та поняттями, указуючи, що творче мислення будується на основі уявного зближення об'єктів та понять, які поза риторичною ситуацією зближенню не підлягають².

Творення історії, таким чином, відбувається за допомогою «історичної уяви», яку сучасні дослідники подають як різновид мислення образами й асоціаціями. Але навіть відмова від «істинності» історії не скасовує бажання істориків «перебувати в істині». Саме цим прагненням П. Рікьор обумовлює звичайне сприйняття історичного образу подібно до контуру, залитого світлом розуміння. На думку дослідника, образ – єдина категорія, яка захищає історичну науку від суцільного скепсису³.

Контент-аналіз періодичних і монографічних видань дозволяє виявити тенденцію до частого вживання терміну «образ» у вітчизняних історичних та історіографічних дослідженнях, зокрема в складі понять «образ нації», «образ науки», «образ історіописання», «образ історика». Разом з тим простежується тенденція до використання цих термінів на прикладному рівні; відтак досі не розроблена проблема теоретичного обґрунтування.

Донині залишається відкритим і питання концептуалізації поняття «історіографічний образ» та зокрема його різновиду – поняття «образ історика». Зауважимо, що певна плутанина з визначенням поняття «образ» характерна не тільки для історичної/історіографічної науки. Представники суміжних дисциплін і течій гуманітаристики також звертають увагу на його неоднозначність. Термінологічну нечіткість як характерну рису поняття «образ» дослідники пов'язують зокрема з історією походження самого слова

¹ Уайт Х. Метаистория: историческое воображение в Европе XIX века / Х. Уайт ; пер. с англ. под ред. Е. Г. Трубиной и В. В. Харитонова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – С. 19.

² Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской литературы, 1996. – С. 60.

³ Рикёр П. История и истина / П. Рикёр ; пер. с фр. И. С. Вдовина, О. И. Мачульская. – СПб. : Алетея, 2002. – С. 20.

в різних мовах. Так, англійське «image» та іспанське «imagen» етимологічно виходять до латинського «imago», коренева метафора якого вказує на імітацію (imitari) у процесі копіювання оригіналу (наприклад, при виготовленні скульптурної копії).

О. Гостев звертає увагу на особливості формування слова «образ» та його похідних у російській мові («воображение», «отображение», «изображение»), указуючи, що за словником Даля «образ» – це модель, річ, за розміром якої повинні виготовлятися інші речі⁴.

Серед функцій історіографічних образів виокремлюються смислоутворювальна (історіографічний образ як модель для переосмислення досвіду), систематизувальна, комунікативна (історіографічний образ присутньо є продуктом авторської інтерпретації, але для читача – завжди сировиною для інтерпретацій), функція формування корпоративної ідентичності. Важливою є також функція збереження історичної пам'яті (оскільки життєвий цикл історіографічного образу зумовлений періодами актуалізації смислу, його можна розглядати як своєрідний конденсатор пам'яті).

Перша в українській історіографічній традиції спроба експлікації поняття «історіографічний образ» належить С. Болдырю та Є. Чернову, які в статті «Історіографічний образ: спроба розширення методологічного арсеналу науки історії історичного пізнання» не тільки намагаються розкрити епістемологічний потенціал категорії «історіографічний образ», але й подають авторську версію динаміки його розвитку, виокремлюючи чотири етапи його формування⁵. Витоки історіографічного образу, на думку авторів статті, слід шукати в «прижиттєвих образах», активними творцями якого часто стають і самі «прототипи» (йдеться про міфологізований образ, свідомо створюваний як основа для ідейного автопортрету).

⁴ Гостев А. А. Психология вторичного образа / А. А. Гостев. – М. : Изд-во “Институт психологии РАН”, 2007. – С. 22.

⁵ Болдырь С. Историографический образ: опыт расширения методологического арсенала науки истории исторического познания / С. Болдырь, Е. Чернов // Українська історична наука на порозі XXI ст. : Харківський історіографічний збірник. – Харків : Авеста, 1996. – Вип. 2. – С. 91–102.

Таким чином, перший етап формування історіографічного образу пов'язаний з фіксацією характерних рис «прототипу» в історіографічних джерелах. Утім, підкреслюють автори, інформація джерел не тотожна інформації про «прижиттєвий образ». На другому, некрологічному етапі найчастіше визначається історіографічна доля образу, серед найважливіших факторів збереження якого дослідники називають збереження джерел, мемуаризацію, публічне розповсюдження оцінок і характеристик, стереотипізацію⁶. Третій етап – науково-критичний. Четвертий – редуційний. Як зауважують автори, у ході кожного етапу, а також між етапами можуть спостерігатися протистояння, поглинання та перетинання образів.

До об'єктів образотворення в історіографічній науці С. Болдир та Є. Чернов відносять явища, події, історичні періоди, персоналії (образ конкретної людини). Зазначимо, що в сучасній українській історіографії домінує саме персонологічний підхід, який у створенні образу історика обмежується констатацією прикметних особливостей творчого доробку та інтелектуальної біографії дослідників. Як зауважує О. Ясь, найчастіше подібні образи побутують у вигляді стислих афористичних визначень на кшталт «історик-антиквар», «історик-критик», «історик-художник» тощо⁷.

Дніпропетровський дослідник С. Світленко пропонує власну версію адаптації терміну «образ» до потреб історіографічних досліджень, розмежовуючи зокрема поняття «історичний» та «історіографічний образ». Перший подається дослідником як результат реконструкції у свідомості людини походження, основних внутрішніх і зовнішніх прикмет історичної персоналії, явища, процесу, цілої епохи, формований на основі світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння⁸. Натомість історіографічний образ, на

⁶ Там само. – С. 98–99.

⁷ Ясь О. Історія як сюжет/ Представлення образу Богдана Хмельницького в однойменній монографії М. Костомарова / О. Ясь // УІЖ. – 2007. – № 2. – С. 89.

⁸ Світленко С. Суспільний рух в Україні кінця XVIII – початку XX століття: образи історичної дидактики / С. Світленко // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 309.

думку автора, – це результат осмислення й інтерпретації історичного образу, віддзеркалений у наукових дослідженнях⁹.

Отже, сучасна історична наука вже досягла того рівня свідомості та самосвідомості, коли суб'єктивна природа людського пізнання не піддається сумніву. У цьому ключі симптоматичним є становлення одного з напрямів нової соціальної історії – історії інтелектуалів, характерною відміною якого від класичної інтелектуальної історії є зміщення акцентів з «історії ідей» на «людський вимір»¹⁰. Тенденція до антропологізації інтелектуальної історії спричинила підвищений інтерес науковців до уточнення об'єкту таких досліджень, відтак важливим завданням стала експлікація поняття «образ історика».

Деякі кроки в цьому напрямку зроблені російськими історіографами І. Беленьким¹¹, В. Корзун¹², К. Бамбізовою¹³. Зокрема, І. Беленький запропонував систему узагальнених уявлень про істориків XIX–XX ст. в якості апарату для дослідження комплексного образу історика. Ці уявлення, на думку науковця, визначаються такими рисами: особистісно-психологічна стилістика та стиль наукового мислення; світоглядна й політична орієнтації, етнокультурна та культурно-історична ідентичності, ранг і статус в академічній та університетській наукових спільнотах, приналежність до певної наукової школи, течії, напрямку; поколінна стратифікація, професійний зв'язок з різними сферами політичного, суспільного й культурного життя, родова приналежність до тієї чи тієї культурно-

⁹ Там само. – С. 310.

¹⁰ Репина Л. П. Биографический подход в интеллектуальной истории / Л. П. Репина // Философский век : альманах. – СПб. : Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2006. – Вып. 32 : Бенджамин Франклин и Россия: к 300-летию со дня рождения. – Ч. 2 / отв. ред. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. – С. 101–108. – <http://ideashistory.org.ru/pdfs/a32.pdf>.

¹¹ Беленький И. Л. Биография и биографистика в отечественной культурно-исторической традиции / И. Л. Беленький // История через личность : Историческая биография сегодня / под ред. Л. П. Репиной. – М., 2005. – С. 37–54 ; Его же. Образ историка в русской культуре XIX–XX вв. : Предварительные соображения / И. Л. Беленький // Историк во времени : Третьи Зиминские чтения : доклады и сообщения научной конференции. – М., 2000. – С. 14–26.

¹² Корзун В. П. Образ ученого в отечественной историографической традиции рубежа XIX–XX вв. / В. П. Корзун // Научная конференция памяти Н. М. Ядринцева : Историография и методология истории. – Омск, 1992. – С. 19.

¹³ Бамбизова К. В. Образ историка и его ремесла глазами историка-медиевиста И. М. Гревса (конец XIX – начало XX века) / К. В. Бамбизова // Мир историка : историографический сборник / под ред. В. П. Корзун, А. В. Якуба. – Омск, 2007. – Вып. 3. – С. 213–243.

історичної та політичної доби¹⁴. Утім за досить повного осягнення всіх вимірів професійного життя історика І. Беленький повністю ігнорує приватну сферу життя, а відтак, і питання взаємовпливів цих двох сфер на становлення й динаміку образу історика (наприклад, феномени професійної деформації, професійного «згорання»).

Усе більшої популярності серед російських історіографів отримує інший підхід до вивчення образу історика певної доби, який можна охарактеризувати як «дзеркальний». Дослідники, прочитуючи відгуки істориків про колег та оцінки їхньої діяльності, намагаються відстежити витоки рефлексій у певному ідеальному образі представника професії, який поступово формується у свідомості людини¹⁵. Утім прибічники цього підходу також зосереджуються тільки на професійних самопрезентаціях прототипу, розуміючи образ історика як сукупність уявлень про професійні та особистісні якості науковця, про статус і роль в історичному співтоваристві, завданнях його ремесла та ставлення історика до них¹⁶.

Упровадження в історіографічний тезаурус поняття «образ» вимагає деяких уточнень. Хронологічна розірваність між суб'єктом та об'єктом історіографічного дослідження дозволяє стверджувати, що історіографічні образи можна віднести до класу вторинних образів, особливістю формування та існування яких є відсутність впливу стимулу-прообразу¹⁷. Роль фіксатора та регулятора руху вторинних образів при цьому виконує рівень уявлень¹⁸.

Особливістю історичного та історіографічного мислення є ретроспективна спрямованість дослідницької рефлексії та її одновекторність (на цьому, зокрема, наголошують С. Болдир та Є. Чернов, указуючи, що

¹⁴ Беленький И. Л. Образ историка в русской культуре... – С. 20–21.

¹⁵ Мамонтова М. А. Образ русского историка в представлении С. Ф. Платонова (В. О. Ключевский и К. Н. Бестужев-Рюмин) / М. А. Мамонтова // Отечественная историография и региональный компонент в образовательных программах: проблемы и перспективы : материалы науч.-метод. конф. – Омск, 2000. – С. 63–66.

¹⁶ Бамбизова К. В. Образ историка и его ремесла глазами историка-медиевиста И. М. Гревса... – С. 216.

¹⁷ Гостев А. А. Психология вторичного образа... – С. 25.

¹⁸ Барабанщиков В. А. Системность. Восприятие. Общение / В. А. Барабанщиков, В. Н. Носуленко. – М. : ИП РАН, 2004. – С. 141.

образ за своєю сутністю є односторонньою абстракцією об'єкту¹⁹). У соціальній рефлексії, здійснюваній у режимі теперішнього часу, виокремлюються два вектори: перший реалізується в усвідомленні індивідом того, яким його бачить партнер у спілкуванні; другий відображений у так званих процесах дзеркальних відображень «іншого», які формують «образ партнера».

Для розуміння відмінностей між одно- та двовекторними актами рефлексій можна навести популярний серед психологів «принцип соціальної рефлексії Дж. Холмса», який розкриває механізм соціальної (а отже, двовекторної) рефлексії на прикладі двох уявних співрозмовників: Джона і Генрі. Дж. Холмс зазначає, що в комунікативній ситуації двох осіб фактично «присутні» шість сторін/позицій: Джон, яким його створив бог; Джон, яким він себе бачить сам, Джон, яким його бачить Генрі, та ті ж самі позиції для Генрі.

Російський дослідник О. Гостев у монографії «Психологія вторинного образу», розкриваючи механізми формування уявлень, наводить результати досліджень Р. Урсано, С. Зонненберг, С. Лазар, присвячені проблемам формування так званих «об'єктних уявлень». Згідно з їхньою теорією, будь-яка зустріч з незнайомою людиною, за умов наявності інтересу до неї, є поштовхом до формування нового об'єктного уявлення. Людина, спостерігаючи за новим знайомим, намагається віднайти в пам'яті наявні стереотипи для її оцінки. Урешті незнайома людина оцінюється за допомогою ідей, думок та почуттів, які були вироблені для оцінки іншої людини²⁰. На нашу думку, цей хід думок можна екстраполювати й на особливості історіографічного мислення.

Не можна лишати поза увагою аксіологічний аспект формування вторинних образів, до яких, як було зазначено вище, відносимо й поняття «образ історика». Образна сфера належить своєму носію, отже, зумовлена

¹⁹ Болдырь С. П. Историографический образ... – С. 96.

²⁰ Гостев А. А. Психология вторичного образа... – С. 57.

його мотивами, смислами, значеннями, відношеннями. Як указує В. Барабанщиков, система суб'єктивних відносин особистості створює багатовимірний «суб'єктивний простір», який активно впливає на всі форми активності людини, визначає вибірковість²¹.

Образи мають протилежні, на перший погляд, якості – цілісність та нечіткість, розмитість. Цілісність історіографічного образу забезпечується тим, що П. Рікьор називає «означувальною силою безперервної оповіді»²², забезпечуваною істориком, оскільки саме він добирає, аналізує та пов'язує між собою винятково важливі події. Таким чином, безперервність розповіді забезпечується, на думку дослідника, судженням про значимість.

При цьому елементи, які позбавляються значимості, стають такими, що наче й не існували. Факт їхнього реального існування, за визначенням Ю. Лотмана, відступає на задній план їхньої нерелевантності в конкретній системі моделювання²³. У результаті відбувається процес, який Г. Ріккерт охарактеризував як розпад дійсності на суттєві (історично важливі) та несуттєві (різнорідне буття) елементи²⁴.

Для ілюстрації взаємозв'язку між цілісністю та фрагментарністю образу варто використати запроваджений Ю. Лотманом термін «театр повсякденної поведінки», у якому дослідник виокремлює «поетичні» та «непоетичні» моменти й ситуації. На його думку, виокремлення «поетичних» моментів, які отримують статус значимих, передбачає те, що в «непоетичні» моменти персонаж наче перебуває за кулісами, тобто з погляду подій на сцені неначе призупиняє своє існування до нового виходу²⁵.

Історіографічне дослідження має ті ж самі компоненти, що й літературний процес. Певною мірою дослідника-історіографа можна розглядати як автора, який творить свого героя²⁶, отже, сюжетна лінія

²¹ Барабанщиков В. А. Системность. Восприятие. Общение... – С. 56.

²² Рикёр П. История и истина... – С. 40-41.

²³ Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров... – С. 74.

²⁴ Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт – М. : Республика, 1998. – С. 90.

²⁵ Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров... – С. 84.

²⁶ Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности / М. М. Бахтин // Автор и герой. К философским основам гуманитарных наук. – СПб. : Азбука, 2000. – С. 121.

історіографічного дослідження, присвяченого реконструкції образу історика, передбачає не тільки висвітлення досягнень, але й аналіз того, що залишилося у сфері потенційних можливостей. Структура такої оповіді гарно ілюструється запропонованою Ю. Лотманом структурою висвітлення будь-якої історичної події крізь призму можливих альтернатив, коли шляхи реалізованих задумів постають в оточенні нереалізованих можливостей²⁷.

Слід зауважити, що історіографічний продукт до моменту соціалізації (оприлюднення), проходить численні рівні фільтрації (які стосуються не тільки його стилістичної оболонки, але й змістової складової), оскільки сучасний дослідник вже свідомий того, що суб'єктивність від суб'єктивності різниться (достатньо пригадати ілюстрований П. Рікьором наївний поділ дослідницької суб'єктивності на «гарну» та «погану», а також маніфестацію високої місії «гарної» суб'єктивності, яка має «допомогти читачу, вихованому на історії істориків, побудувати власну суб'єктивність вищого рівня»²⁸). Цікавим бачиться зауваження В. Аллахвердова, що гуманітарні науки насправді шукають не істину, але «єдність смислу» розглядуваних явищ – усі вони осмислюються науковцями крізь призму власних цінностей. Будь-який факт стає науковим тільки за умови набуття ним смислу в правдоподібній картині²⁹.

Складна структура історіографічного образу зумовлена тим, що всі його складові не мають статичних ознак і перебувають у рухливих, динамічних співвідношеннях, формули яких постійно змінюються. При реконструкції образу історика ця особливість проявляється в тому, що кожен дослідник зосереджуючи увагу на певних моментах, не може уникнути проявів особистих преференцій. Цим, на нашу думку, зумовлена унікальність будь-якого продукту історичної/історіографічної реконструкції.

²⁷ Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров... – С. 320.

²⁸ Рикёр П. История и истина... – С. 36.

²⁹ Аллахвердов В. М. Сознание как парадокс. Начало общей психологии / В. М. Аллахвердов. – СПб. : ДНК, 1999. – С. 103–104.

Значний вплив на процес реконструкції образу історика мають і корпоративні норми (формальні та неформальні). Принагідно укажемо на тенденцію до ритуалізації корпоративно значимих явищ, часто доповнювану «заплутуванням слідів» раціонального дешифрування.

Унікальність положення вторинних образів в системі психіки визначають головну особливість рівня уявлень – єдність та взаємопроникнення чуттєвого (конкретність) та понятійного (абстрактність). Саме «взаємопроникнення» наглядної внутрішньої «картинності» та словесного образу становлять структуру образу-уявлення. Ця особливість природи вторинного образу дозволяє, на думку Б. Ананьєва, ставити питання про необхідність дослідження історії «внутрішньої наочності образів», можливість здійснювати яку надає зокрема історичний аналіз понять³⁰.

Вторинні образи за своєю сутністю є продуктом співпраці сприйняття, мислення та мови, відтак дослідники психічної природи цієї категорії образів схильні розглядати їх як форму узагальненого, але чуттєвого відображення реальності³¹. Разом з тим, протестуючи проти розповсюджених поглядів на вторинні образи як «сліди-залишки від продуктів сприйняття», які привертають увагу до таких рис «образної сфери», як фрагментарність, нестійкість, нестабільність образів-уявлень, психологи вказують і на таку особливість «образного мислення», як можливість бачити «спину» речей і явищ³². На думку прибічників такого погляду на природу вторинних образів, «утрати» цілком компенсуються різноманітними проявами абстракції, шляхом змін у просторово-часовій структурі вторинного образу, пов'язаних із суттєвим розширенням відображуваного просторового поля.

Зокрема, Ю. Лотман наголошує, що саме можливість бачити «спину» зображуваних предметів та явищ дозволяє подолати ілюзію тотожності об'єкту та його образу³³. Водночас, цікавим є зауваження дослідника про

³⁰ Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – М. : Памятники психологической мысли, 2000. – С. 285.

³¹ Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания / Б. Г. Ананьев. – М. : Наука, 2001. – С. 27.

³² Веккер Л. М. Психические процессы / Л. М. Веккер. – Л., 1974. – Т. 1. – С. 41.

³³ Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров... – С. 75.

можливість діагностування та аналізу простору, у який проектується зображення об'єкту. У зображальному мистецтві цей ефект досягається впровадженням у композиції дзеркальних відображень (наприклад, у картині Веласкеса «Венера перед дзеркалом», роботі Яна ван Ейка «Портрет Арнольфіні з дружиною»).

Важливою особливістю вторинного образу є залежність від характеристик пам'яті, що його зберігає. Це твердження актуалізує впровадження в історіографічний тезаурус поняття «енграма». Основою довготривалої пам'яті є формування структурно-функціональних комплексів збереження інформації, так званих неграм. Умовою створення енграми є тривала ревербація інформації, збережуваної в регістрі короткочасної пам'яті. Серед етапів формування енграм дослідники виокремлюють: 1) повторення інформації; 2) її осмислення, установлення внутрішніх (між структурними елементами одного мисленнєвого конструкту чи об'єкту) та зовнішніх логічних зв'язків; 3) установка на довготривале запам'ятовування; 4) високий інтерес до запам'ятовуваного матеріалу. Пізнавальний процес перетворюється в пам'ять тоді, коли він стає умовою існування іншого процесу чи себе самого.

О. Гостев для ілюстрації взаємодії між поняттєвим апаратом і системою вторинних образів у сучасному науковому мисленні, наводить приклад нарисної геометрії, у якій найкраще розкривається взаємозв'язок між візуалізацією та вербалізацією для досягнення рівноваги між характеристиками «яскравість – чіткість – конкретність» – «узагальненість – абстрактність»³⁴.

Важливе місце в дослідженні образу історика займає «біографічний метод», сутність якого полягає в новому прочитанні его-джерел. Сьогодні автор тексту в дослідницькій уяві виступає не лише в амплуа транслятора подій, він цікавий насамперед як особистість – носій культурних смислів. Сучасні дослідники пропонують використовувати для реконструкції

³⁴ Гостев А. А. Психология вторичного образа... – С. 29.

наукових біографій типологію Д. Уокера³⁵, розроблену для біографічного жанру в історико-економічних дослідженнях. Згідно з цією типологією біографія має такі складові:

1) біографія особистості (відомості про час і місце народження, освіту, походження та родинні впливи, риси характеру й приватного життя науковця);

2) професійна біографія (позиції дослідника в академічних структурах, його професійна діяльність та взаємовідносини з науковим співтовариством);

3) бібліографічна біографія (аналіз праць автора, історія їх створення, аналіз джерельної бази, техніки та методології дослідження, понятійного апарату та міждисциплінарних зв'язків);

4) біографія середовища (ситуаційна біографія) – обставини та умови соціально-економічного та політичного життя суспільства й доби, у яку жив і працював учений³⁶.

Важливе місце у відтворенні образу історика займає метод аналізу мереж, який дає можливість через дослідження сукупності міжособистісних стосунків окреслити соціальне коло історика, під яким, згідно з визначенням польського дослідника Яна Щепанського, слід розуміти змінювану за складом сукупність осіб, які підтримують постійні особисті контакти, не маючи чітких принципів відокремлення себе від цієї сукупності, позбавленої викристалізованої внутрішньої організації³⁷.

Досвід опису культурного світу представника певної інтелектуальної субкультури належить польському досліднику В. Щукіну. У статті «Культурний світ російського західника»³⁸ він не тільки описує особливості організації життєвого простору людиною – адептом певної культурної течії (субкультури), – але й розкриває механізми взаємодії особистісних якостей та

³⁵ Нейман А. М. Биографии в истории экономической мысли и опыт интеллектуальной биографии Дж. М. Кейнса / А. М. Нейман // История через личность : Историческая биография сегодня / под ред. Л. П. Репиной. – М., 2005. – С. 330–368.

³⁶ Там само. – С. 332–333.

³⁷ Щепанський Я. Элементарные понятия социологии : пер. с польск. / Я. Щепанский ; под ред. Р. В. Равкиной. – М. : Прогресс, 1969. – С. 32.

³⁸ Щукин В. Г. Культурный мир русского западника / В. Г. Щукин // Вопросы философии. – 1992. – № 5. – С. 74–86.

зовнішніх культурних впливів. Значну увагу автор приділяє також проблемі протиставлень представників різних культурних течій, які впливають на стильові особливості життя інтелектуалів. Стиль життя, згідно з теорією особистості А. Адлера, є реалізацією прийнятих людиною ще в дитинстві відповідей на питання «Що таке світ?», «Що таке "Я"?», «Де моє місце в цьому світі?»³⁹. Визначення життєвої мети передбачає поступове пристосування життєвих просторів особистості до вимог її досягнення. У теорії А. Адлера ця тенденція кристалізується в поняттях «життєвий план» та «подорожній образ», які пізніше автор поєднує в конструкті «стиль життя», визначаючи його як унікальний візерунок особистісних рис, форм поведінки та звичок, що в сукупності створюють неповторну картину існування індивіда.

Сучасні дослідники до класичного визначення поняття «стиль життя» додають також соціально-економічні індикатори: центральні життєві цінності, тип родини з визначенням носіїв домінуючих ролей (патріархальна, матріархальна, демократична моделі), ставлення до освіти та можливості отримати якісну освіту, місця проживання й дозвілля, яскраві характеристики буття⁴⁰.

Нами була здійснена спроба реконструкції образу жінки-історика 1920-х рр. При цьому «образ жінки-історика» був визначений як складна система уявлень про роль, місце, статус жінки в науці, в академічній спільноті, яка містить декілька рівнів:

- 1) уявлення самих жінок-істориків про способи самопрезентації в професійному та приватному житті з огляду на власний професійний статус;
- 2) уявлення чоловіків-колег про місце, роль жінок-істориків в академічному просторі; їх ставлення до самого факту присутності фемінного

³⁹ Adler A. Study of organ inferiority and its psychical compensation : A contribution to clinical medicine / A. Adler ; S. E. Jelliffe (trans.). – New York : Nervous and Mental Disease Publishing Company, 1917. – (Nervous and Mental Disease Monograph Series, No. 24). – http://www.archive.org/stream/studyoforganinfe00adleroft/studyoforganinfe00adleroft_djvu.txt.

⁴⁰ Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – С. 4

елементу в наукових спільнотах (можливий діапазон: від зверхнього ставлення до патерналізму, протегування, підтримки та співробітництва);

3) суспільна думка про професіоналізацію та соціалізацію жінок в науковій сфері;

4) аналітичні рефлексії (сучасників і наступників) відносно ролі жінок-науковців в історіографічному процесі; оцінки наукового професіоналізму та творчого спадку жінок-науковців.

Така постановка проблеми артикулювала один зі способів реконструкції цього образу шляхом виокремлення двох життєвих просторів представниці історичної науки: соціокультурного та інтелектуально-професійного. При розумінні необхідності аналізу соціокультурної складової свідомо не реконструювався образ жінки-спеціаліста, у якому на перше місце виносяться соціально-діяльнісні функції (професія, спеціальність, напрям професійної діяльності), натомість соціально-фізіологічні аспекти (материнство, шлюб) залишаються за межами дослідницької уваги⁴¹.

Важливість вивчення соціального контексту у дослідженнях з історії науки була обґрунтована ще у середині XX ст. американським дослідником Дж. Сартоном, який зауважив, що жодна наука не розвивається у соціальному вакуумі, тому історію науки неможна розглядати поза соціальним контекстом⁴².

Дослідження соціокультурного простору жінки-історика дозволило визначити мотиваційне підґрунтя прийняття рішення про професіоналізацію в науковій сфері, оцінити необхідний культурний капітал та особистісні якості жінок, які могли вплинути на успішність реалізації професійного життєвого проекту (до речі, дослідження цієї складової дозволило також відповісти на питання про те, яким чином жінки формували свої життєві проекти, яку позицію – активну чи пасивну – вони при цьому займали).

⁴¹ Киселева Т. Г. Социальный образ женщины в культурах мира / Т. Г. Киселева // Общественные науки и современность. – 2003. – № 3. – С. 168.

⁴² Sarton G. A history of science. Ancient Science through the golden age of Greece. – MA: Harvard University Press, 1952. – P. XII.

Діагностика соціокультурної ситуації дозволила також відстежити реакції суспільної думки та, власне, представників наукового співтовариства, на формування нового – жіночого – «обличчя» професійної науки, а також відстежити динаміку професійного й соціального статусу представниць історичної науки.

Вивчення інтелектуального простору жінки-історика дозволило відповісти на запитання про те, наскільки самостійними були (або краще – могли собі дозволити бути) жінки-історики у виборі тематики досліджень, яким чином вони визначалися з власними світоглядними та методологічними позиціями, наскільки були відкриті новим інтелектуальним віянням.